

БАНКЛАРНИ АКТИВЛАРИ ЛИКВИДЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРЪ МАСАСАЛАЛАРИ

Сайфутдинов Бобур Нодирович

“Трастбанк” ХАБ Банк ликвидлилигини бошқариш
бўлими бошлиғи доценти, PhD

Email: snb94@bk.ru,

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бозор иқтисодиётига хос бўлган икки поғонали банк тизими шакллантирилди, айти пайтда ушбу тизим мунтазам равишда такомиллаштирилмоқда. Бозор иқтисодиётида доимо “рақобат” деган бозор унсури фаолият кўрсатади. Иқтисодий рақобат йўлида банкларнинг муҳим вазифаларидан бири – ўз мижозлари ва контрагентлари олдидаги мажбуриятларини бажара олиш қобилиятидир.

Банк активлари ликвидлилиги – тижорат банклари активларининг қанчалик даражада тез пул маблағига айланиши ва шу орқали банкнинг барча пул мажбуриятларини ўз вақтида, тўлиқ ва узлуксиз бажарилишини таъминлаш, унинг ишончлилиги ва иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларига мувофиқ маблағларнинг етарлилигини белгилайди.

Банк активлари ликвидлилиги тижорат банкларининг депозиторлари, кредиторлари ва акциядорлари олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида бажарилишини, юридик ва жисмоний шахсларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш, кредит бериш ва инвестицион фаолиятини ривожлантириш қобилиятидир.

Шунингдек, (Basel Committee on Banking Supervision. (2021) банк назорати бўйича халқаро Базель қўмитасининг Базель-3 талабларига асосан, банк активлари ликвидлилигига, жумладан, тижорат банклари ликвидлилигига алоҳида эътибор қаратилган. Халқаро Базель қўмитасининг тавсияларига асосан тижорат банклари ликвидлилигини баҳолашда янги меъёрий кўрсаткичлар жорий қилинди. Жумладан, жорий ликвидлилик ва левераж кўрсаткичидан ташқари тижорат банклари учун – ликвидлиликни қоплаш меъёрий коэффициенти ва соф барқарорлаштириш меъёрий коэффициенти жорий қилинди. Марказий банк тижорат банклари томонидан ушбу меъёрларни бажаришини таъминлаш орқали банкларнинг ликвидлилиги ҳамда банк активларининг ликвидлилигини ўрнатилган меъёр даражасида назорат қилиш имкони мавжуд бўлади.

Банк активлари ликвидлилиги барқарор бўлиши банк мижозларининг банкка бўлган ишончини ортишига ва шу орқали банк тизимида молиявий маблағларнинг оқимини кенгайтишига олиб келади. Банк активлари ликвидлилиги нобарқарор бўлган ҳолатда мижозларнинг банкларга бўлган ишончи камайиб, улар ўз маблағларини банклардан олиб чиқиб кетишига сабаб бўлади. Бу эса, иқтисодиётда банкдан ташқари айланмаларни ошишига олиб

келади.

Шу сабабли ҳам банк активлари ликвидлилигига таъсир қилувчи омилларни ўрганиб чиқиш лозим. Ҳар бир омилнинг банк активлари ликвидлилигига таъсири қандай даражада эканлиги, қайси омилларни ўзгартириш орқали энг яхши натижаларга эришиш мумкинлиги бўйича аниқ таҳлилларни амалга ошириш керак бўлади.

Банк активлари ликвидлилигини, бу орқали эса банк тизими ликвидлилигини таъминлашда марказий банклар муҳим роль ўйнайди. Улар ўзларининг монетар сиёсат инструментлари орқали банкларнинг ликвидлилигига таъсир қилади, тижорат банклари учун ликвидлилик меъёрларини белгилайди ва уни бажарилиши устидан мониторинг ўрнатади.

Ўзбекистон банк тизимининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қиламиз ва бу кўрсаткичларнинг тижорат банклари ликвидлилигига таъсири кўриб чиқамиз.

1-жадвал

Тижорат банкларининг таққослама кўрсаткичлари тўғрисида маълумот].

Кўрсаткичлар	01.01.20 й	01.01.21 й	01.01.22 й	01.01.23 й	01.01.24 й
Активларнинг мажбуриятларга нисбати, %	114,2%	114%	123%	119%	119%
Активлар, млрд.сўм	166 632	214 420	272 726, 6	366 121,1	444 922,4
Мажбуриятлар, млрд.сўм	145 956	187 741	221 696, 0	307 769,8	374 004,8
Кредит қўйилмаларининг депозитларга нисбати, %	207,7%	188,5%	232,5%	141,4%	209%
Кредитлар, млрд.сўм	110 572	133 751	211 581	276 974,8	326 385,5
Депозитлар, млрд.сўм	59 579	70 001	91 009	114 746,9	156 189,8

Жадвалдан кўриниб турибдики, тижорат банклари депозитлари кредит қўйилмалари билан бир хил мутаносибликда ўсган. Жумладан, ўтган 2021 йилда тижорат банклари кредит қўйилмалари 1,2 мартага ўсган бўлса, унинг манбаси сифатида қараладиган тижорат банклари депозитлари 1,4 мартага ўсган. Банк депозитларининг ўсиши банкларда кредитларни молиялаштириш манбаларини кенгайтиб бориши сифатида қараш мумкин.

Биз таҳлил қилаётган даврда банк тизими мажбуриятларининг, жумладан,

жалб қилинган кредит ва лизинглар, жами депозитлари ва депозитлари таркиби ўрганиб чиқилди. Таҳлил даври мобайнида тижорат банклари активлари 2,7 бараварга ўсган бўлса, депозитлари 2,6 мартага ўсган. Бу эса тижорат банклари активларини ўсишининг манбаи бўлиб банк депозитлари эмас, балки халқаро молиявий институтлардан ва маҳаллий фондлардан жалб қилинган мақсадли маблағлар хизмат қилган.

Тижорат банклари ликвидлилигига таъсир қилувчи кўрсаткичлардан – юқори ликвидли активлар ва банкнинг жами капиталнинг тижорат банклари активлардаги улушини ўрганиб чиқамиз.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг молиявий барқарорлик кўрсаткичлари [16].

млрд.сўм					
Кўрсаткичлар	01.01.20 й	01.01.21 й	01.01.22 й	01.01.23 й	01.01.24 й
Жами активлар	166 632	214 420	272 726,6	366 121,1	444 922,4
Юқори ликвидли активлар	37 775,5	20 202	30 873,8	50 475,7	75 992,2
Жами капитал	20 676	26 679	51 030,6	58 351,3	70 917,6
Ликвид активлар/жами активлар, %	22,7%	9,4%	11,3%	13,8%	17,1%
Жами капитал/жами активлар, %	12,4%	12,4%	18,7%	15,9%	15,9%

Жадвалдан кўриниб турибдики, банкнинг капитали ва ликвидли активлари маблағи қолдиғи бўйича ўсиш тенденциясига эга бўлсада, жами активлардаги улуши бўйича тижорат банклари капитали ўсиш сураъатлари юқори бўлганлигини кўришимиз мумкин. Таҳлил даври мобайнида, банклари ликвидли активларининг жами активлардаги улуши 5,6%га (22,7%дан 17,1%гача) камайган бўлса, жами капиталнинг жами активлардаги улуши 3,5%га (12,4%дан 15,9%гача) ошганлигини кўришимиз мумкин.

Шунингдек, банк капитали етарлилик кўрсаткичларини баҳолаш мақсадида тижорат банклари активларини рисклилиқ даражаси бўйича таснифлаганда, даромад келтирмайдиган муаммоли активлар 150% микдорида таснифланади. Марказий банкнинг ушбу талаблари натижасида тижорат банклари ўз активлари таркибида даромад келтирмайдиган активларни камайтиришга рағбатлантирилади ва бу орқали ўз ликвидлилигини оширишга ҳаракат қилади.

Бундан ташқари Марказий банк қайта молиялаш ставкаси орқали банк тизими ликвидлилигига таъсир ўтказиши мумкин бўлади. Жумладан, қайта молиялаш ставкасининг оширилиши тижорат банклари томонидан ажратилаётган кредитларнинг қимматлашишига ва тижорат банклари кредит ва лизинг операциялари микдорининг камайишига олиб келади.

Охирги йилларда Ҳалқаро Базель қўмитаси тавсияларига асосан Марказий банк томонидан тижорат банкларига ўрнатилган ликвидлилик нормативлари талабларининг ошиши кузатилмоқда. Тижорат банклари ўз даромадлилигини камайтирган ҳолда, Марказий банк талабларини бажариб келмоқда. Қуйида биз тадқиқ қилаётган тижорат банкларининг рентабеллик кўрсаткичларини ўрганиб чиқамиз.

Банк активлари ликвидлиги, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, мамлакат банк тизимининг барча пул мажбуриятларини ўз вақтида, тўлиқ ва узлуксиз бажарилишини таъминлаш, унинг ишончлилиги ва иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларига мувофиқ маблағларнинг етарлилигини белгилайди.

Банк активлари ликвидлигини оширишда ва уни таъминланишида Марказий банк муҳим роль ўйнайди. Марказий банк монетар сиёсат инструментлари орқали банк активлари ликвидлигига бевосита таъсир ўтказса, тижорат банклари учун ўрнатилган иқтисодий нормативларни бажарилишини таъминлаш орқали банк активлари ликвидлигини назорат қилиб боради. Банк тизими иштирокчилари бўлган ҳар бир тижорат банки Марказий банк томонидан белгиланган иқтисодий норматив кўрсаткичларини бажариш орқали банк активлари ликвидлигини таъминлашда ўз ҳиссасини қўшиб боради.

Юқоридаги таҳлиллар ва маълумотлар асосида банк активлари ликвидлигини ошириш йўналишлари деб қуйидагиларни ҳисоблаймиз:

1. Марказий банк қайта молиялаштириш ставкаси орқали банк активлари ликвидлигини бошқариш. Бунда, Марказий банк банк активлари ликвидлиги муаммоси юзага келганда, қайта молиялаш ставкасини кўтариб қўйиши ва шу орқали тижорат банклари кредитларининг ва пул массаси ўсиш суръатини мўътадиллаштиришга ҳаракат қилиши лозим. Банк активлари ликвидлиги активлари профицити кузатилса, қайта молиялаштириш ставкасини тушириш орқали, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларни кредит олишга рағбатлантириш орқали пул массаси ва банк тизими ликвидлигига таъсир кўрсатади.

2. Қайта молиялаштириш ставкасини юқори бўлиб туриши миллий валютанинг жамғариш воситаси сифатида фойдаланишга олиб келади. Бу эса, тижорат банклари томонидан аҳолининг қўлидаги бўш маблағларни банк депозитларига ва шу орқали ушбу маблағларни банк айланмасига жалб қилиши мумкин. Бунда ушбу бўш турган маблағларни тижорат банкларининг узоқ муддатли депозитларига жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Бу банк тизими ликвидлигини оширишга хизмат қилади.

3. Очiq бозор операциялари орқали Марказий банк банк активлари ликвидлигига таъсир кўрсатади. Бунда Марказий банк тижорат банкларига давлат қимматли қоғозларни сотиш ҳисобига тижорат банклари активларини ҳам даромадли ҳам ликвидли бўлишини таъминлайди. Бу орқали тижорат банклари ўз активлари таркибида ликвидли активларни етарли миқдорда ушлаб туришга рағбатлантирилади. Жумладан, тижорат банкларининг «НОСТРО» ҳисоб-варағидаги маблағларни давлат қимматли қоғозларини сотиб олишга

йўналтириши мумкин. Бу эса, тижорат банклари рентабеллигини ҳам ошишига хизмат қилади.

4. Марказий банк тижорат банкларига ўрнатилган иқтисодий норматив кўрсаткичларини бажарилишини таъминлаш орқали тижорат банклари активлари ликвидлилигини ва шу орқали банк тизими ликвидлилигини назорат қилиб боради.